

THE MATTER OF THE GOVERNMENT SYSTEM FROM SAİD HALİM PASHA'S PERSPECTİVE

MERT HÜSEYİN AKGÜN

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Kamu Hukuku
Mail: muhammedhukum@sakarya.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9466-4371>

ABSTRACT

The 19th and 20th centuries indicate a period in which the Ottoman world tried to understand, replace and adapt to modernity. While the currents of constitutionalism and parliamentarism spread rapidly among the Ottoman intellectuals, who advocated radical westernization, democratic institutions such as the parliament, political societies, the right to elect and be elected became part of the positive law with the 1876 Kanun-i Esasi. Said Halim Pasha, an enlightened statesman of such a period, identifies the problems faced by the Ottoman society and offers an alternative solution based on the preservation of national identity. An important part of his solution set is the government system proposal he wrote in the last years of his life.

Said Halim Pasha's conception of the political system, which is the subject of this study, differs from modern democracies in many respects, especially the source of power and democratic legitimacy. We can state that, in general, his government system proposal is based on strict adherence to Islamic law, a single-headed and effective executive body, a Legislative Assembly composed of lawyers, and a National Assembly whose function is limited to overseeing the government. Drawing attention to the crises experienced by parliamentarism, Pasha underlines the drawbacks of receiving a political regime from western countries where Muslims have fundamental social and cultural differences. Considering that absolute monarchy was dominant in many European countries at the time, democracies were not based on universal suffrage, and almost the entire eastern world become a colony, the importance that Said Halim Pasha gives to the separation of powers and national will is remarkable.

Key Words: Separation of powers, government systems, presidentialism, democratic theory, parliamentary government system, national will, national sovereignty.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 03.09.2021
Kabul Tarihi: 16.10.2021
Yayın Tarihi: 02.01.2002
Yayın Sezonu: Ocak – Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

AKGÜN Mert Hüseyin (2022). "Said Halim Paşa'nın Perspektifinden Hükümet Sistemi Meselesi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 18 Sayı: 62(200-213).

muhafazakârdüşünce • yıl:18 - sayı:62 • ocak-haziran 2022

SAİD HALİM PAŞA’NIN PERSPEKTİFİNDEN HÜKÜMET SİSTEMİ MESELESİ

MERT HÜSEYİN AKGÜN

Öz

19 ve 20. yüzyıl Osmanlı dünyasının moderniteyi anlamaya, ikame etmeye ve ona uyum sağlamaya çalıştığı bir zaman dilimine işaret eder. Anayasacılık ve parlamentarizm akımları Radikal biçimde tartışılmayı savunan Osmanlı aydınları arasında hızla yayılırken 1876 Kanun-i Esasisi ile parlamento, siyasi cemiyetler, seçme ve seçilme hakkı gibi demokratik kurumlar mer’i hukukun parçası haline geldi. İşte böyle bir dönemin münevver devlet adamı olan Said Halim Paşa Osmanlı toplumunun karşılaştığı sorunları tespit ediyor ve milli kimliğin muhafazası temelinde alternatif bir çözüm yolu sunuyor. Sunduğu çözüm setinin önemli bir parçası da hayatının son yıllarında kaleme aldığı hükümet sistemi önerisidir.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Said Halim Paşa’nın siyasal sistem tasarımı, başta iktidarın kaynağı ve demokratik meşruiyet olmak üzere pek çok bakımdan modern demokrasilerden ayrışıyor. Onun hükümet sistemi önerisinin genel itibarıyla; İslam hukukuna sıkı sıkıya bağlılık, tek başlı ve etkili bir yürütme organı, hukukçulardan kurulu bir Teşrii Meclisi ve işlevi hükümeti denetlemekle sınırlandırılmış Millet Meclisine dayandığını ifade edebiliriz. Parlamentarizmin yaşadığı krizlere dikkat çeken Said Halim Paşa, Müslümanların sosyal ve kültürel açıdan çok temel farklılıklar taşıdığı, Batı ülkelerinden bir siyasi rejim iktibas etmesinin sakıncalarına vurgu yapıyor. Zamanında Avrupa’nın pek çok ülkesinde mutlak monarşinin hâkim olduğu, demokrasilerin genel oya dayanmadığı, neredeyse bütün bir doğu dünyasının sömürge durumuna düştüğü göz önünde alındığında Paşa’nın kuvvetler ayrılığı ve milli iradeye biçtiği misyon dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi teorisi, milli egemenlik, hükümet sistemleri, kuvvetler ayrılığı, parlamenter sistem, başkanlık sistemi, milli irade.

Giriş

Devletin egemenlik yetkisi kullanan üç temel organı bulunur: Yasama(-teşrii), yürütme (icra) ve yargı kuvvetleri. Yargı, mer'i hukuk kurallarının somut hadiselerle tatbik edilmesi suretiyle adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla özgülenmiş bir organ olarak diğer iki erkten ayrılır. Kurucu hukuki işlemler yapmalarına olanak tanıyan fonksiyonlar üstlenmiş yasama ve yürütme kuvvetlerinin taşıdıkları siyasal nitelik itibarıyla; devletin hükümet şekli ya da sistemi bu iki organın oluşumu, yetki ve sorumluluklarının tayin edilmesine göre belirlenir. Diğer bir ifadeyle bir devletin nasıl idare edileceği sorusu, yasama ve yürütme kuvvetleri arasında kurulan ilişki ve bunların siyasal rejim içerisinde konumlandırılış biçimiyle ilgilidir. Bu bağlamda öğretilerdeki hükümet sistemi tasnifini baz alarak yasama ve yürütme fonksiyonlarının devlet başkanında birleşmesi durumunda bir dikta rejimi, parlamentoda birleşmesi durumunda ise meclis hükümeti sisteminin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Şayet fonksiyonlar birbirinden bağımsız organlara tevdi edilmişse -ki modern demokratik hukuk devletleri için elzemdir- bu durumda ikili bir ayırım yapılır. Yasama ve yürütme organları arasındaki ayrılığın sert biçimde olması öngörüldüğünde başkanlık sistemi, daha dengeli-ılımlı bir ayrılık mevcutsa parlamenter rejim söz konusudur (Gözler, 2011: 553). Temel sınıflandırma bu olmakla birlikte devlet başkanı, bakanlar kurulu ve parlamentonun seçim yöntemleri ve yetkileri üzerinde yapılacak çeşitli değişikliklerle yarı başkanlık sistemi, başkanlı parlamenter sistem veyahut süper/hiper başkanlık sistemi gibi hibrit formlar oluşturulabilir.

Kelime kökeni olarak halkın iktidarı anlamına gelen demos ve kratos sözcüklerine dayanan demokrasi ise bir siyasal rejim türüdür. Halkın devlet yönetimini belirlediği siyasal sistemi ifade eder. Hem parlamenter sistem hem de başkanlık sistemleri halk iradesinin devlet yönetimine hakim olduğu sürece demokratik rejimlerdir. Esasen iki hükümet şekli arasındaki fark devlet başkanının seçim yönteminde saklıdır. Parlamenter sistemde halkın iradesi mecliste temsil olunur, yasama (teşrii) ve yürütme (icra) yetkilerinin kaynağı parlamentodadır. Meclis yasa yapma yetkisine sahip olduğu gibi güven oyuyla ülkeye hükümet edecek bakanlar kurulunu seçer ve gerekli görürse güvensizlik oyuyla görevden uzaklaştırabilir.

Öte yandan parlamenter sistemde hukuken bütünüyle sembolik konumda bulunan bir devlet başkanı da mevcuttur. Devlet başkanlığı, bir mefhum olarak devletin tecessüm ettiği sorumsuz-temsili bir makamdır. Bu devlet başkanı Birleşik Krallık ve Hollanda gibi çeşitli Batı monarşilerinde veyahut

Osmanlı Devleti'nde görüldüğü üzere bir monark olabilirken Federal Almanya ve (2007 Anayasa değişikliği öncesi) Türkiye örneklerindeki gibi parlamento tarafından da seçilebilir. Dolayısıyla biri yetkili ve parlamentoya karşı sorumlu diğeri sembolik ve siyasal olarak sorumsuz iki yapıdan oluşan çift başlı bir yürütme organı söz konusudur.

Mehazı olan İngiltere'de kat ettiği tarihsel seyir incelendiğinde parlamenter rejimin, mutlak monarşilerden demokratik rejimlere evrilme sürecinde ortaya çıktığı ve geliştiği görülmektedir. Hükümdar ve hanedanın bir ihtilal sonucu devrilmediği, demokrasiye zecri değil tedrici geçişin yaşandığı monarşilerde parlamenter rejim özü itibarıyla bir tercih değil tarihsel zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Monark tüm bağlayıcı siyasi yetkilerini seçimle gelen meclise devretmesi karşılığında devlet başkanı olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir ki bu da parlamenter rejimin nüvesini oluşturan meşruti monarşiyi ifade eder. Bu tarihsel zeminde gelişen parlamenter sistem başbakanın başkanlığında bir hükümet ve monarktan ibaret düalist (ikili) bir yürütme organı oluşturmuştur. Fakat Federal Almanya, Yunanistan ve İtalya'da olduğu gibi devlet başkanının saltanatla göreve gelmediği parlamenter rejim örnekleri de bulunmaktadır. Bu ülkelerin ortak yönü monarşilerinin bir devrim ya da savaş sebebiyle ortadan kaldırılmış olmasıdır.

Başkanlık sistemi ise Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kuruluş sürecine öncülük eden ve kurucu babalar (founding fathers) olarak adlandırılan bir liderler grubunun rasyonel arayışları sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak Amerikan başkanlık sisteminin içinden geldiği özgün sosyal ve siyasal yapıdan bağımsız olarak ele alınmaması gerekir. Federe devletlerin bir konsensüsüne dayanan ABD başkanlık sisteminin her aşamasında ülkenin federal yapısının korunması kaygısı göze çarpar. Otoriter bir yönetimin ortaya çıkması tehlikesini önlemek için federalizmin yanında, etkili bir kuvvetler ayrılığı ile denge ve denetleme mekanizmaları oluşturulmuştur (Erdoğan, 2019: 247).

Meselenin Türkiye veçhesine geldiğimizde karşımıza 1908 Kanun-i Esasi değişikliklerinden itibaren süregelen bir parlamenter rejim geleneği çıkar. Gerçek bir demokratik meşruti monarşi kuramasa da 1876 Kanun-i Esasi'si Türk anayasacılığı için milat teşkil etmiş tıpkı batılı örneklerinde olduğu gibi devlet başkanlığı-hükümet ayırımına dayalı parlamenter rejim geleneğini başlatmıştır. Millî mücadele ve Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) kuruluşu sonrası ilk anayasal düzenleme olan 1921 Teşkilat-ı Esasiyye'de devlet başkanlığı makamı bilinçli bir biçimde düzenlenmemiştir (Özbudun, 2020: 27).

Ancak önce saltanatın ilgasının ardından da 1921 Anayasasını değiştiren 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı *Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun* ile BMM tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanı devlet başkanı olarak benimsenmiştir. Böylece iki başlı yürütme temelindeki parlamenter rejim geleneği sürdürülmüştür. Bu tarihten sonra yapılan cumhuriyet anayasaları da düalist icra erki esasını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla hükümet sistemi meselesinin Türkiye’deki seyri batı tecrübesine benzer biçimde gerçekleşmiştir.

Said Halim Paşa’nın Önerdiği Hükümet Sistemi Nedir/Ne Değildir?

Said Halim Paşa, Malta’daki sürgün yıllarında Fransızca olarak kaleme aldığı ve 1922’de “İslâm’da Teşkilât-ı Siyâsiye”¹ adıyla Mehmet Akif (Ersoy) tarafından tercüme edilerek yayımlanan son eserinde İslam toplumları için ideal gördüğü bir hükümet sisteminin genel çerçevesini çizmektedir (Said Halim Paşa, 2019: 32). Hemen belirtelim ki isminden de anlaşılacağı üzere bu sistem teklifi öncelikle İslam dininin esasları üzerinde inşa edilmiştir. Bu yönü itibarıyla modern demokratik düşünceyi geliştiren tarihsel koşullarla bir ilişkisi yoktur. Nitekim batı demokrasilerinde bir toplumdaki en üstün hükmetme yetkisine sahip otorite olarak tanımlayabileceğimiz siyasi iktidar yegâne kaynağını millettendir.

Demokrasilerde egemenlik millete aittir, ancak millet adına ve onun tarafından tayin edilmiş siyasi iktidar tarafından kullanılabilir. Dolayısıyla demokratik siyasi iktidar meşruiyetini halk iradesinden alır. Diğer taraftan orta çağ dünyasında siyasi iktidar ilahi bir kaynağa dayandırılmıştır. Ancak aydınlanmayla birlikte insan aklının ilahi olanın yerini almasından itibaren milli irade öne çıkmıştır (Teziç, 2016: 103, 104). Böylece egemenlik tek sahibi olan Tanrı’dan alınarak yine onun gibi “kadir-i mutlak” olan kanun koyucuya verilmiştir. İlahi olan dünyevi olanla yer değiştirmiş, Schmitt’in deyimiyle modern devlet “dünyevileştirilmiş ilahiyata” dayandırılmıştır (Schmitt, 2016: 43).

Said Halim Paşa laik siyaset düşüncesinin Müslüman toplumları için geçerli olmadığını zira İslam’ın hem şahsi hukuku hem de kamu hukukunu düzenlediğini, dini olan ile dünyevi olan ayrımının İslam için bir anlam

1 “İslâm’da Teşkilât-ı Siyâsiye” ilk kez 1921 yılında “Les Instituons Politiques dans la Société Musulmane” adıyla neşredilmiştir. Eserin kaleme alındığı yıllarda Ankara’da milli mücadeleyi yürüten Büyük Millet Meclisi hükümetinin göreve başladığı dikkate alındığında Said Halim Paşa’nın kurulmakta olan yeni devlete bir rejim önerisinde bulunmak istediği de söylenebilir (Yıldırım, 2021: 349).

taşımadığını belirtir. İslam'ın insanların vicdanlarına hapsedilecek bir “din”-den fazlası olduğunu vurgulayan Paşa, İslam'ın siyasi, içtimai ve medeni hukuk düzeni öngördüğünü ifade etmektedir (Said Halim Paşa, 2004: 396). Bu sebeple onun siyasi iktidar tasavvurunda toplum ve tüm siyasal kurumların biricik amacının Şeriata (İslam hukukuna) uygun hareket etmek olduğu görülür. Yasa yapma ve hükümeti denetleme işlevlerine sahip iki organın (millet meclisi ve teşrii heyeti) “*ilham ve ışıklarını daima Şeriatan alacağı*” öngören Paşa, milli egemenliği değil “*Şeriatın hakimiyeti ilkesini*” kabul etmekte, halk iradesini “*ikinci derecede bir yere*” yerleştirmektedir (Said Halim Paşa, 2019: 229, 251, 260). Modern demokrasilerde kurucu iktidar olan milleti ya da daha doğrusu insan aklını sınırlayacak olan yine ancak kendisidir. Yasa koyucu meşruiyetini ilahi buyruklardan değil halk iradesinden alır. Şekli anlamda yasayı bir başka insan aklı ürünü olan anayasadan başka kısıtlayacak yoktur. Bu bağlamda her ne kadar devlet başkanını ve Millet Meclisini millete seçtirse de Said Halim Paşa'da gerçek iktidar sahibi Tanrı'dır. Bu anlamda Paşa'nın egemenlik anlayışı providansiyel ilahi hukuk doktriniyle benzerlik gösterir (Nal, 2019: 148).

Providansiyel doktrinde egemenliğin kaynağı ilahidir ama Tanrı siyasi iktidarı kullanacak olanları doğrudan belirlememiştir. Onu belirleyecek olan toplumdur. Tanrı ise tüm kişi ve olayları yaratan en üstün güç olduğundan esasen iktidarı da insanlar vasıtasıyla belirlemiş olur (Teziç, 2016: 105). Gerçekten onun yasa yapma işlevini Millet Meclisinden özenle sakınarak “fukuhaya” bırakması egemenliğe ilişkin yaklaşımını ortaya koyar. Bu durumda insan aklının/milli iradenin yasa yapımına ilişkin politik bir tercih beyan etmesine lüzum yoktur zira en üstün normlar zaten kutsal kitap ve Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Geriye kalan bu esaslar doğrultusunda gerçekleştirilecek bir kodifikasyon ve içtihat faaliyetinden ibarettir.

Hükümet şekilleri de dahil olmak üzere siyasi ve hukuki normların her şeyden önce geliştirildiği, içinden çıktığı toplumun-medeniyetin sosyal ve tarihi koşullarıyla ilgili olduğunu ifade eden Said Halim Paşa, bu sebeple Batı ülkelerindeki hükümet rejimlerinin Müslüman memleketlere doğrudan nakledilmesini isabetli görmez. Ona göre bir siyasi düzenin istikrar ve başarı getirebilmesi için öncelikle toplumun dini inanç ve ahlak gibi değerlerine ve nihayet bu değerlere dayalı olarak oluşmuş sosyal yapısına uygun olarak şekillendirilmesi gerekir² (Ocakoğlu, 2021: 398). Binaenaleyh Said Halim

2 Vahdettin Işık, Cumhuriyet döneminin çok partili hayattaki İslamcı siyasi hareketinin en büyük yamılgısının Said Halim Paşa'nın siyasi düzenin toplumsal düzene bağlı olarak ortaya çıktığı tespitini ihmal etmesinden kaynaklandığını savunur: “*Ellili, altmışlı yıllardan sonraki İslamcıların en büyük yamılgılarından*

Paşa, Osmanlı Kanun-ı Esasisini ve meşrutiyet idaresini tahlil ettiği eserinde Batının siyasi kurumlarının doğrudan iktibasını şu sözlerle eleştirmiştir:

“Bize, ciddi, şeref ve namusa uygun bir meşrutî idareyi temin edebilecek olan ise, ancak gerçeklere ve tatbikata dayanan milli usul ve adetlerimize, sosyal ve siyasi fikirlerimize uygun bir anayasa olabilir.” (Said Halim Paşa, 2019: 68).

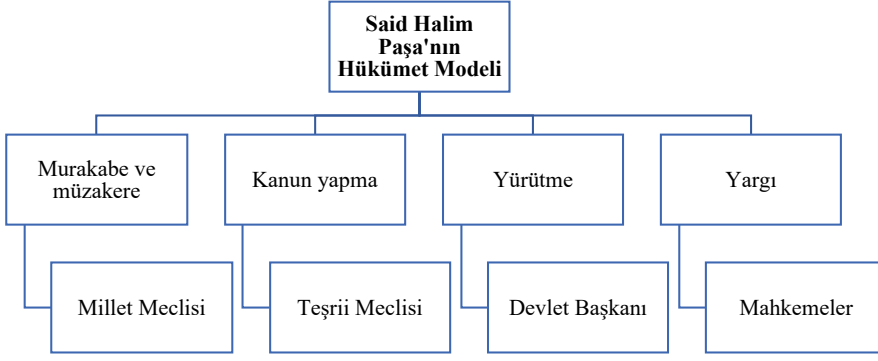
Bunun dışında Batıda gelişen siyasal organ ve kurumların oluşumu, görev ve yetkileri itibarıyla tahlil eder ve çeşitli açmazlarını ortaya koyar. Said Halim Paşa eserinde parlamentarizm ve siyasi partiler gibi modern politik kurumları tartışmış ve en nihayetinde genel hatlarıyla sui generis bir siyasal sistem modeli ortaya koymuştur. Kendisinin de ifade ettiği üzere burada detaylı bir sistem önerisi söz konusu değildir (Said Halim Paşa, 2019: 261). Yalnızca ideal olarak gördüğü bir hükümet modelinin çerçevesini çizmekle yetinmiştir. Esasen İslamiyet de inananlara belli bir hükümet biçimini dayatmamış; daha çok erdem, adalet, ahlak, istişare ve ehliyet gibi prensipleri vazederek yetinmiştir. (Esed, 2002: 41; Tomar, 2015). Tanınan bu esneklik sebebiyle Hz. Muhammed sonrası ilk dört devlet başkanı (halife) bir tür seçim veya istişare sonucu göreve gelmişler buna karşın sonraları saltanata dayalı monarşi uygulamaları da yaşanmıştır.

Yasama ve Denetim Meclisleri

Öncelikle Said Halim Paşa’nın gerek millet meclisinin gerekse de devlet başkanının halk tarafından seçilerek oluşturulmasını öngördüğünü belirtmekte fayda vardır. Bu yönüyle demokrasilere uygun bir usul tasavvur ettiği söylenebilir. Ancak seçimin genel oya mı dayanacağı yoksa seçme yeterliliğinin bazı özel niteliklere sahip olan kimselere verildiği sınırlı oy ilkesinin mi kabul edileceği sorusuna bir yanıt vermemiştir. Bilindiği üzere yasama organları, kanun yapma ve hükümeti denetleme (murakabe) şeklinde iki temel fonksiyona sahiptir. Said Halim Paşa’nın önerisinde çağdaş parlamentoların üstlendiği bu iki işlev iki ayrı müesseseye verilmiştir. Kanun yapma (teşrii) yani yasama vazifesi Teşrii Meclisi (“Alimler Meclisi”) adı verilen bir heyete, murakabe fonksiyonu “Millet Meclisine” bırakılmıştır. Said Halim Paşa,

birisi tam da bu noktadaydı. Onlar devleti ele geçirirsek, siyaseti kontrol edersek insanı, toplumu ve düşünceyi ıslah edebiliriz diye düşünüyorlardı. Oysa Said Halim Paşa tersini iddia ediyor. İtikadiyat ahlakiyata, ahlakiyat içtimaiyata, içtimaiyat siyasiyata yön verir ve zemin oluşturur. Öyleyse bir toplumun siyasi yapısında arıza veya ifsat varsa, yetersizlik varsa Said Halim Paşa’ya göre dönüp topluma bakmanız gerekiyor. Çünkü siyaset toplumun bir yansımasıdır. Toplumda bir arıza varsa dönüp ahlaka bakmak lazım. Ahlakta bir arıza varsa dönüp itikadiyata bakmak lazım. İtikadiyat ise kabullerimiz, retlerimiz ve onları dayandırdığımız bilgi sistemini içermektedir” (Işık, 2021: 238).

Ayan Meclisine ise seçkin bir zihniyetin ürünü olması sebebiyle İslam'ın toplumun tüm fertlerini eşit gören (ve dolayısıyla aristokrasiyi dışlayan) anlayışıyla çeliştiği gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Said Halim Paşa, 2019: 259).

Meclisi içtimai ve siyasi meselelerin tartışıldığı bir müzakere ve (hükümetin denetlendiği) murakabe organı iken Teşrii Meclisi; İslam Hukukunda uzman, kanun yapma tekniğine hâkim ve saygın fakihlerden müteşekkildir. Teşrii Meclisi, Millet Meclisi ve devlet başkanından bağımsız şekilde çalışacaktır. Ancak bu meclisin yürüteceği yasama faaliyeti Şeriatın sınırları dahilinde kalacak ve onun öngördüğü esasların hayata geçirilmesine münhasır olacaktır. Bu bağlamda İslam Şeriatının Teşrii Meclisi ve tüm devlet organlarını bağlayan dogmatik bir anayasa gibi konumlandırıldığı görülmektedir. Said Halim Paşa'ya göre Şeriat'ın “*ruhunda bulunan tam hikmet ve adalet sayesinde*” on dört asırdır devam eden bu yasama usulünün değişmesine “*ebediyyen ne lüzum ne de imkân bulunacaktır*” (Said Halim Paşa, 2019: 254).

Said Halim Paşa Millet Meclisine kanun yapma görevini vermemesini yasa yapmanın bir temsil meselesi değil salahiyyete ilişkin bir husus olmasıyla açıklar. O İslam toplumlarında siyasi düzene ilişkin toplumda bir konsensüs olduğunu (veya olması gerektiği) varsaydığı için yasa yapmanın siyasal açıdan esasa ilişkin bir niteliği bulunmadığı ve tamamıyla toplumsal bir konu olduğu için teşrii misyonunun siyasetçilere (milletvekillerine) verilmemesi gerektiğini belirtir: “*Batı toplumunda kanun koyma vazifesi, sosyal olmaktan çok siyasîdir. İslâm toplumunda ise bu vazife tamamıyla sosyaldir ve çok mühimdir. Böyle olunca da yasama hakkının, kanun yapmayı bilenlere yani erbâbına ait olması tabii sayılmalıdır. Çünkü kanun yapmak, bir çoğunluk veya azınlık işi değil, sadece “selâhiyet” meselesidir*” (Said Halim Paşa, 2019: 253).

Ayrıca Batılı demokratik devletlerde kanunu uygulamakla mükellef hakimler için gözetilen liyakat ve tarafsızlığın, o yasayı yapmakla görevli meclis üyeleri için aranmamasını, yasama yetkisinin politik rekabetin-üstünlüğün sonucu olarak kullanılmasını büyük bir çelişki olarak görmüştür: *“Kanunların çıkarılışındaki bu yanlış tutuma karşılık, böyle bir idare altında yaşayan milletler, aynı kanunları tefsir ve tatbik edecek olan hâkimlerin, tam bir tarafsızlık ve isabetle vazife görebilmeleri için, onları her türlü tesirden koruma yolunda, ellerinden geleni yapmaya çalışmaktadırlar. Ne tuhaf! Tarafsızlığı, akıl ve hikmeti, itidali, kanunun yapılışından çok, tabîki sırasında zarûrî görüyorlar...”* Paşa, bu tezadı milli hakimiyet ilkesinin mahzurlarından sadece biri olarak niteler (Said Halim Paşa, 2019: 249).

Hal böyle olunca yasa yapma fonksiyonunu salt uzmanlık meselesine indirgemiş ve Şeriatı en iyi bilen hukukçulara tevdi etmiştir. Kuşkusuz bunun demokrasiyle bağdaşır bir tarafı yoktur. Fakat bu Said Halim Paşa için bir eksiklik olarak değerlendirilmemelidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi onun liberal demokratik bir düzen tesis etme iddiası yoktur. Hatta pek çok yönden onun bir demokrasi eleştirisi getirdiğinin altı çizilmelidir. Aslında Said Halim Paşa'nın yanı sıra, Esad Efendi, Namık Kemal, Mehmed Akif, Mustafa Sabri ve Ali Suavi gibi pek çok ismin arayışları Batı dünyasında zuhur eden ve İslam toplumlarına da tesir etmeye başlayan yeni siyasal akımlara farklı perspektiflerle verilmiş bir karşılıktır (Yıldırım, 2021: 335).

Bununla birlikte Said Halim'in iki temel organın halk oyuna dayalı olarak oluşumunu öngörmesine bakılacak olursa rejimin temsili karakterini diğer bir ifadeyle halk iradesinin siyasal rejimin işleyişinde etkili bir unsur olmasını da önemsemediği söylenebilir. Bir anlamda Batı Avrupa'da yayılan milli irade idealini şer'i devlet düzeni içinde yeniden yorumlayarak ikame etmeye çalıştığı söylenebilir (Yıldırım, 2021: 343). Ayrıca sınırlı iktidar düşüncesi bağlamında dikkat çekici bir husus da Said Halim Paşa'nın devlet organlarının kuruluşu ve işleyişinde kuvvetler ayrılığına verdiği büyük önemdir. Fikri hürriyetin ve istişare serbestisinin ön planda olduğu dört halife döneminin ardından ortaya çıkan mutlakiyetçi rejimlerin İslam kelimesinin barış ve uzlaşmayı ihtiva eden anlamını (Sinanoğlu, 2001) ihlal ettiğini kaydeden (Said Halim Paşa, 2004: 398) Said Halim Paşa; Millet Meclisi, Teşrii Meclisi ve devlet başkanının yetkilerini kullanma yönünden birbirlerine karşı tam bir bağımsızlık içinde hareket edeceğini savunmuştur: *“Bağımsızlığını kaybeden her kuvvet karakterini ve onunla beraber tabii şekilde vazifesini yapabilme kabiliyetini de kaybeder. Bu duruma düşen icra kuvveti ise artık partilerin ve parlamentoda*

kendisine destek olan siyasi nüfuz sahibi şahısların menfaatine hizmet etmekle meşgul olur” (Said Halim Paşa, 2019: 248).

Said Halim Paşa, klasik parlamenter sistemin icra organını yasamanın emrine vermesine karşı çıkmasını öncelikle pratik bir faydayla açıklar. Bir kurumun görevini başarılı şekilde yerine getirmesini onun bağımsız çalışma kabiliyetiyle doğru orantılı olarak görür. Aksi takdirde parlamento çoğunluğunun yürütme organına tam manasıyla hâkim olduğu bir hükümet rejimi adil ve başarılı bir idare temin edemeyecektir.

Devlet Başkanı

Monist yürütme anlayışını benimseyen Said Halim Paşa yürütme yetki ve görevini halk tarafından seçilecek devlet başkanına (reisi) vermiş ve onu “icra kuvvetinin en büyük başkanı” olarak nitelemiştir (Said Halim Paşa, 2019: 193, 255). Başkanlık sistemlerinde olduğu gibi devlet reisinin icra vazifesini ifa ederken bakan gibi çeşitli üst düzey memurlardan yardım alacağını belirtmiştir. Said Halim Paşa devlet başkanının ve görevlendirdiği memurların hem halk adına Millet Meclisine hem de Şeriat namına Teşrii Heyetine karşı bir sorumluluğu bulunduğunu söyler. Bu sorumluluğun türü ve muhteviyatı hususunda sarıh bir izahat getirmemekle birlikte şu sözleri onun yürütme erkini siyasal yönden sorumlu tuttuğu düşüncesini çağrıştırmaktadır. *“Hükümet reisi ile icrâ kuvvetinin başarısızlıkları hâlinde, onu hesaba çekecek olan, sadece şikâyet etmekle yetinecek bir Meclis değildir. Bu rejimde, kendisine verdiği yüksek vazifeyi haklarıyla yapamayan icra kuvvetinin büyük başkanından şikâyetçi olan millet olacaktır”.*

Bu ifadeler devlet başkanının siyasal yönden sorumlu olduğu ve bu sorumluluğun sadece şikayetle yetinmeyecek meclis tarafından işletileceği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim takip eden paragrafta kullandığı *“Bu şikâyet üzerine Şeriat, kendisini dinleyerek hükümet reisinin düşürülmesi kararını verecektir”* cümlesinden Millet Meclisi tarafından suçlanan devlet başkanının Şeriatı temsil eden Teşrii Meclisince yapılan yargılamayla görevden uzaklaştırılacağı anlamını çıkarmak mümkündür (Said Halim Paşa, 2019: 256).

Ancak sorumluluğun ön koşulu olan “başarısızlık” ifadesinden hareketle bunun bir siyasal sorumluluk arz ettiği hükmüne varacak olursak Said Halim Paşa’nın kuvvetler ayrılığını savunan görüşleriyle ciddi bir çelişkiye düşmüş olduğu görülmektedir³. Zira uyguladığı politikaların yerindeliği bakımından Meclise karşı mesuliyeti bulunan bir icra organı, sahip olduğu yetkileri

³ Benzer yöndeki görüşler için bkz. (Nal, 2019: 155).

parlamentonun onayını gözeterek tarzda kullanmak mecburiyetindedir. Bu sebeptendir ki başkanlık sistemlerinde (parlamenter rejimin aksine) erkler ayrılığını tesis edebilmek için başkanın Meclise karşı cezai sorumluluğunun bulunduğu kabul edilmiştir. Siyasal sorumluluk ise ancak halka karşı seçimler yoluyla işletilir. Diğer taraftan parlamenter denetim, sivil toplum kuruluşları ve medya gibi çoğulcu demokrasinin kontrol mekanizmaları da şeffaflık ve hesap verilebilirliği güçlendirerek siyasal sorumluluğun gelişimine dolaylı yoldan katkı sağlar.

Hiç şüphesiz en önemli yasama fonksiyonu olan kanun yapımının bir çeşit uzmanlık kuruluşu olan Teşrii Meclisine havale edilmesi demokrasi kuramıyla bağdaşmaz. Said Halim Paşa, bu fikrini yasa yapımının gerektirdiği ilmi birikim ve teknik bilgi ihtiyacıyla açıklamaktadır. Paşa, Batı toplumlarının sosyal ve siyasal bölünmüşlükleri sebebiyle parlamentoların bir kargaşa merkezi haline geldiğini ifade eder. Bunun aksine Müslümanların homojen bir toplum oluşturduğunu ve İslam devletinde meclise “sükûnet ve siyasi ahengin” hâkim olacağını savunur (Said Halim Paşa, 2019: 258). Ancak Said Halim Paşa’nın bu ifadelerinin fazla peşin hükümlü olduğunu belirtmemiz gerekir. Batı milletlerindeki toplumsal çeşitliliği ve bu heterojen sosyal yapıdan kaynaklanan siyasi çekişmeyi en baştan olumsuz bir özellik olarak kabul etmesi isabetli değildir.

Bugün de görüldüğü üzere her birey ve grubun temel hak ve özgürlüklerinin etkili şekilde temin edildiği bir siyasi sistem pekâlâ sosyal barışı tesis edebilir. Siyasi farklılıklar da bu barış ortamında adil bir rekabet içerisine girebilir. Parlamentolar ise farklı menfaatlerin çatıştığı değil yarıştığı mecralar haline gelir. Çoğunluğu elde edemese de irili ufaklı siyasi hareketler mecliste temsil imkânı bulur ve çoğulcu demokrasinin kendilerine sunduğu mekanizmalar vasıtasıyla seçmenlerin hak ve menfaatlerinin korunmasını sağlamaya gayret eder. Dolayısıyla Said Halim Paşa’nın dediğinin aksine toplumun farklı sosyo-ekonomik ve siyasal yapılardan oluşmuş bulunması politik aktörler arasındaki ilişkiyi sıfır toplamlı bir oyuna (zero-sum game)⁴ dönüştürmez. Diğer taraftan Paşa’nın İslam milletlerinin sosyal yönden türdeş topluluklar olduğu varsayımına da şüpheyle yaklaşmak gerekir (Nal, 2019: 149).

4 Sıfır toplamlı oyun kavramı, çok taraflı bir oyunda taraflardan birinin kazanmasının mutlak biçimde ancak diğer tarafların kaybı halinde mümkün olduğunu ifade eder. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/zero-sum%20game>

Parlamentonun ve devlet başkanlığının halk tarafından seçilmesi yöntemi benimsemiş olmasına rağmen Said Halim Paşa'nın milli egemenlik ilkesine ve Rousseau'cu bir düşünce olan milli iradenin yanılmazlığı fikrine5 karşı çıktığı görülür. Hatta bugün demokrasinin özü olan halkın kendi kendisini yönetmesinin ortaya çıkaracağı iktidar yarışının (siyasi parti rekabetinin) toplumsal barışa zarar vereceğini savunur (Said Halim Paşa, 2019: 226). Said Halim Paşa halkın ekseriyetinin vardığı kararın doğru olarak kabul edilmesine karşı çıkararak çoğunluk iradesinin haksız bile olsa azınlığa dayatılması sonucu doğurduğunu ifade eder. Bunu bir yönüyle çoğunlukçu demokrasi anlayışına getirilen bir tenkit olarak da kabul edebiliriz. Gerçekten seçmen çoğunluğuna sahip olan bir siyasal anlayışın her şeyi kazandığı buna mukabil azınlıkta kalan birey ve grupların ise her şeyi kaybettiği bir rejimde sosyal barışı ve kamu düzenini sağlamak güçleşir.

Çoğunlukçu (liberal) demokrasi kuramına göre sayısal çoğunluğun tercihini toplumun geleceği ve tüm kesimleri için “mutlak doğru” olarak kabul etmek ispatı mümkün olmayan bir varsayımdır. Dolayısıyla seçmen iradesinin belirlediği klasik demokratik iktidarı sınırlayacak ve denetleyecek birtakım mekanizmalar öngörülür. Böylece liberal demokratik düzen çoğunluk iktidarına karşı azınlığı ve hatta tüm toplumun hak ve özgürlüklerini müdafaa eder (Özbudun, 2020: 32). Liberal demokrasi teorisinde olduğu gibi Said Halim Paşa da çoğunluk iradesini büsbütün reddetmez. Fakat onun milli iradeye koyduğu sınır liberal değerler değil Şeriat'ın getirdiği esaslardır (Said Halim Paşa, 2019: 227-229).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında önemli siyasi sorumluluklar üstlenmiş Said Halim Paşa, yalnızca bu vazifeleri ifa etmekle yetinmemiş münevver bir devlet ve ilim adamıdır. Toplumun ve devletin çağın gerisinde kalmasının sebeplerini, Müslüman milletlerin karşı karşıya olduğu meydan okumaları ayrıntılı bir şekilde tahlil etmiştir. Bu problemleri salt politik pozisyonunu müdafaa gayesiyle değil çözüm odaklı bir yaklaşımla ele almıştır. Yola çıkış noktası İslam toplumlarının sosyal ve kültürel olarak Batıdan varoluşsal biçimde farklı olduğudur. Müslümanların kendi kimliklerinden ödün vermeksizin Batılı siyaset ve hukuk sistemlerini doğrudan ictibas etmesinin imkansızlığını vurgular.

5 Fransız düşünür Jan Jacques Rousseau, halkın çoğunluğunun iradesini ifade eden genel iradenin mutlak surette toplumunun tamamının iyiliğine hareket edeceğini ve dolayısıyla yanılmaz olduğu düşüncesi çoğunlukçu demokrasi düşüncesine temel teşkil etmiştir (Özbudun, 2020: 32).

İslam devletinde olması gereken hükümet sistemine ilişkin önerilerini de bu çerçevede mütalaa etmek gerekir. Esasen devlet teşkilatı için sunduğu çerçeveye 19 ve 20. yüzyılda Avrupa'da gelişen parlamenter demokrasiye bir alternatif mahiyetindedir. Siyasal düzenin meşruiyetini Şeriata uygunluğa bağlarken tamamen seküler bir anlayışa dayanan modern demokrasiyi dışlamış olmaktadır. Milli hakimiyeti değil Şariatın hakimiyeti ilkesini benimsemiş olmasına karşın halk iradesine siyasal sistemin işleyişinde önemli bir kıymet vermiştir. Siyasal sistemdeki iki önemli organ olan hükümeti denetlemekle görevli Millet Meclisi ile yürütme yetkisine sahip devlet başkanının halk tarafından seçimle iş başına getirilmesini gerekli ve dahi zorunlu olarak addetmiştir. Bu seçimin genel oya dayanıp dayanmayacağı konusuna ise açıklık getirmemiştir. Diğer bir ifadeyle kimlerin seçme yeterliliğine sahip olacağı hususu netlik kazanmamıştır.

Öte yandan yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ayrı olmasının üzerinde özenle durduğu da not edilmelidir. Said Halim Paşa'nın kuvvetler ayrılığına verdiği değer arkasında şüphesiz hürriyetçi bir demokrasi yaratma amacı yoktu. Ancak şunu söyleyebiliriz ki belli bir siyasi çoğunluğun domine ettiği parlamentonun aynı zamanda yürütme organına da hükmetmesini diğer bir deyişle siyasi iktidardaki güç temerküzünü tehlikeli bulmuştur. Sonuç olarak gerek halk oyunu gerekse de erkler ayrılığını siyasal sistemin kurucu unsurları olarak kabul ettiği açıktır.

Konuya demokratik hukuk devleti perspektifinden yaklaşıldığında, öngördüğü hükümet sisteminden çok milli iradeye atfettiği önem ve kuvvetler ayrılığına yaptığı vurgunun dikkate şayan olduğu belirtilmelidir. Bu çerçevede Said Halim Paşa'nın hükümet modeli önerisini modern demokrasi paradigmasıyla değerlendirmeyi isabetli görmesek de Müslüman entelijansiyasına giderek daha çok tesir eden laik devlet ve anayasal (sınırlı) iktidar düşüncesi gibi yeni fikri cereyanları şer'i devlet düzeninde ikame edecek bir siyasal düzen teklif etmeyi amaçladığını ifade edebiliriz.

Kaynaklar

- Erdoğan, M. (2019). *Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar*. 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Esed, M. (1988). *İslam'da Yönetim Biçimi*. (çev. M. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Yöneliş yayınları.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* C. 1. 1. Baskı, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Işık, V. (2021). "Said Halim Paşa ve Tadilen İslah Anlayışı Olarak İslamlaşmak". (içinde) *Said Halim Paşa Kitabı* (231-240, Haz. Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları).
- Nal, S. (2019). Sait Halim Paşa'nın Egemenlik Anlayışı ve Öngördüğü Hükümet Sistemi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 144-158.
- Ocakoğlu, Ö.F. (2021). "Said Halim Paşa'da Hukuk ve Toplumsal Değişim". Asım Öz (Haz.). *Said Halim Paşa Kitabı içinde* (391-401). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özbudun, E. (2020). *Türk Anayasa Hukuku*, 20. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları,
- Said Halim Paşa (2019). *Buhranlarımız ve Son Eserleri (Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ)*. 16. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Said Halim Paşa. (2004). "Türkiye ve Hilafet". (çev. İsmail Taşpınar). İsmail Kara (Haz.). *Hilafet Risaleleri* 4. Cilt içinde (391-408). İstanbul: Klasik Yayınları,
- Schmitt, C. (2016). *Siyasi İlahiyat (Çev. Emre Zeybekoğlu)*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Sinanoğlu, M. (2001). "İslam". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 23. Cilt içinde (37-42), İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Teziç, E. (2016). *Anayasa Hukuku*. (21. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tomar, C. (2015). *İslam'da Yönetim Biçimi ve Hilafet*. Al Jazeera Turk. Erişim Tarihi: 3.11.2021, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/islamda-yonetim-bicimi-ve-hilafet>.
- Yıldırım, E. (2021). "Said Halim Paşa'nın Çağdaş Siyasal Teolojisi: İslam Siyasal Düşüncesinin Demokrasi Çağında Var Oluşu". Asım Öz (Haz.). *Said Halim Paşa Kitabı içinde* (333-348). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/zero-sum%20game>